

ҚҰМАН ТАСТАНБЕКОВ

(1945)

Орта мектептің оқушысы болатын. Көркем-өнерпаздар үйірмесіне белсене қатысып жүрді. Содан 1965-жылдың жазында білім бұлағынан сусындатқан, кірін жуып, кіндігін кескен жері Талдықорған облысы, Сарканд ауданындағы Екіаша селосымен біржола қоштасып, Алматыға өнер институтына келіп сынақ тапсырды. Сырнайын құшақтаған осынау көрікті бозбаламен консерватория алдындағы көгершіні мол гүлзарда танысқаным есімде. Ынтызары өнер екен. Төрт жыл бірге оқып, бір бөлмеде бірге жаттық. Қара нанды қақ бөліп жеген шәкірттік жолда талай қызықты бастан кешірдік. 1967-жылы Құманның туған жеріне жол түсті. Пейіштің жұмағындай гүлге оранған Жетісудың ғажап көрінісі әсем бұрышы екен. Екі таудың көк тіреген шындары,

437

жайқалған ағаш, тасыған өзен қашанда көктем боп күмбірлеген шәкірттік албырт жас жүрегімізді сырға, жырға бөледі. Әкесі Нұрмаған қария мен шешесі Айша анамызда дегбір жоқ. Бүкіл ауыл келін түсіріскендей желпіністі. Сол жолы өнерлі азаматқа бата беріп, бет сипасқан ауыл қарттарының риясыз тілегініде шек болмады. Құман туған жерінен шабытты оралды. Төлегенге ерген Шегедейін шиыршық атқан менің жүрегімді де белгісіз бір үміт тасқыны билегендей күй кешкенім әлі жадымда.

Төлеген демекші, ұшы қиырсыз өнердің қиын соқпағын ол үшінші курста оқи жүріп “Қыз Жібек” көркем фильміндегі аталмыш бас қаһарман бейнесін жасаудан бастады. Сол сол-ақ екен, кинорежиссерлер Құманды бірінен соң бірі әртүрлі фильмдерге шақыра бастады. Байырғы жылқышы Нұрмаған қарияның ерке ұлы Құманның көл-көсір қуанышы осылайша ұласа берген.

Әйтсе де ол үшін артистік өнердің нағыз бастауы 1968-жылы театр сахнасына келген күннен басталып еді. Беймаза ізденістің алғашқы белгісіндей болған жас драматург Оралхан Бөкеевтің “Құлыным менің” драмасындағы Жан ролі Құман Тастанбековты үлкен сахнаға бейімдеп, жұртшылықтың ыстық ілтипатына бөледі. Ол Жан арқылы өзінің замандастарының жан дүниесінде қаға беріс жатқан терең сырларды ақтарды. Әрине, әдепкіде қысылып-қымтырылу, қораштау сөйлеп, артықтау әрекет жасау сияқты жәйттердің болғаны рас. Бұл кез келген жас артистің басынан өтетін уақытша жағдай. Оның үстіне кино мен театрдың арасындағы спецификалық айырмашылық аспан мен жердей ғой. Кинода тек бір түсіріліп алған жансыз суреттерді күніне жүз рет қайталап көрсетсең де еш өзгеріссіз сол баяғы қалпынан аумай айнала береді, ал театр сахнасынан түп-тура көрерменмен бетпе-бет келіп, олардың көзінше сан құбылу мәселесі оң жамбасқа келе берер оңай ермек емес. Драма актері өнерінің бар қиындығы да осында.

Жан роліндегі кейбір қиындықтарға шебер актерлер Фәрида Шәріпова, марқұмдар Әнуар Молдабеков, Таңат Жәйлібековтердің айтқан ағалық кеңестерін қабылдай отырып, жұптастық тұрғыда жоғарыдағы тәжірибелі өнер иелерін толықтыра түсуде аса қабілеттілік танытқан Құман қойылымның актерлік ансамбльдік тұтастығына соны серпін әкелді.

Жан роліндегі жас актер Құман Тастанбековтің негізгі табысы — дәуір табиғатына қарай, өзі өмір сүріп жүрген жетпісінші жылдар кезеңінің өзіндік көзқарастары мен

438

мінез-құлықтарын, тірлік құру ерекшеліктерін, соның ішінде, әсіресе, адамдық ара-қатынастардың байланысын зерттей отырып, өз кейіпкерінің жүрек соғысын дәл бейнелей алуы. Кейіпкерінің қалыптасу процесін суреткерлік тұрғыда дөп басуы. Жап-жас болғанымен едәуір ысылып, ақыл тоқтатқан азамат. Сол себепті де өмірге, өз құрдастарына деген тегеуріні темірдей қатты-тын. Сондықтан да ол Анар мәселесіндегі талғамын, көз қарасын ұзақ саралап, басынан әрі-сәрі сан қилы күй кешеді.

Қысқасы Жан бойындағы алуан қызбалық, жақсылыққа деген жан жайсандығы турасындағы хал-күй актердің дәл бейнелеуінен туындап жатқан жағымды шешімдер.

Жан — Құманның интеллектуалдық ой деңгейі замандастарымыздың ортақ жақсы мінездерін көз алдымызға үйіріп әкеледі. Осы рольді шебер мүсіндегені үшін де оған кезінде Қазақстан Ленин комсомолы сыйлығының иегері деген құрметті атақ берілді. Құманның өзіне тән бір ерекшелігі оның замандастар бейнесін жасауға жақын тұрғандығы. Оны біз актердің сахнадағы бет алысынан анық байқаймыз. “Құлыным меніндегі” Жан бейнесіне дейін Құман сахнада едәуір рольдермен қауышты. Әйткенмен де, жас актер талантын жарқырата көрсеткен жұмыс осы Жан еді. Ол қайсыбір адам жанының тіршілігін ел алдына шығару жолында, алдымен оның ішкі-сыртқы мінез-құлқына құлай зер салып, көзге көріне бермес саналуан қасиеттеріне ойша шолу жасайды. Әрбір шығармашылық қадамына зор жауапкершілікпен қарап, кез-келген кейіпкерлерінің әлеуметтік ортасын, қоғамдық жағдайын терең копарып зерттейді.

Шыңғыс Айтматовтың “Ана-Жер-Анасында” Қасым, Әлжаппар Әбішевтің “Белгісіз батырында” Иман, Тахауи Ахтановтың “Жоғалған досында” Мырзахмет, А. Сафроновтың “Күдігінде” Николай, Мұхтар Әуезовтің “Еңлік-Кебегінде” Кебек, “Қарагөзінде” Нарша, Шыңғыс Айтматов пен Қалтай Мұхамеджановтың “Көктөбедегі кездесуінде” Исабек, Әбдіжәміл Нұрпейісовтің “Қан мен терінде” Тәңірберген, Дулат Исабековтің “Әпкесінде” Қабен, Сайд Ахматтың “Келіндер көтерілісінде” Хаким бейнелерінде өзінің актерлік ішкі дарияларына сай толымды көрінуі қабілетті актердің әрбір автордың айтайын деген түпкі ойына түгелдей беріліп, өз қаһармандарының өмірге деген көз-қарастарын жан-жақты аша түсіп, шығармашылық тұрғыда барынша жалындап, жана түсуі.

“Орест — Орест болып қалады” — венгер драматургі

Лосло Дюркониң “Электра — сүйіктім менің” қойылымындағы басты бейне Орестің өз сөзі. Бұл сөз аталмыш роль жанының негізгі кілті. Бейне сұлбасының түп қазығы. Актер Орест бойындағы бар қасиеттерді тегіс қозғап, оның ішкі жан иірімдерін нәзік жерлерін реалистік көрегендікпен дәл тауып, нанымды бейнені дүниеге әкелді. Оның батырлық жүрегін, досқа, жарға деген шынайы ыстық махаббатын, өмірге деген отты күштарлығын, қайтпас-қайсарлығын аса бір шығармашылық ниетпен толғады. Эгист патшаның жауыздығын ел алдында әбден әшкере-леп, бейбіт өмірдің ұранын көтеріп, алдағы жарқын күндердің дабылын қаққан Құман кейіпкерінің “Орест — Орест болып қалады” — деп асқақ тіл қатуы өте күрделі сахналық туындының лейтмотиві ретінде құлағымызда қалып қана қоймай, кезінде күрескерлік рухымызды көкке көтере түскендей болды.

Бір жолы, қазақ теледидарынан ерлі-зайыпты сахнагерлер, Қазақстан Республикасының халық артисі Құман Тастанбеков пен Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген артисі Меруерт Өтекешованың шығармашылық жолдары жайлы хабар берілді. Оған олардың перзенттері Жібек пен Қарлығаш та қатысты. Хабар аса бір қарапайымдылығымен, тұрмысқа, өмірге етенелігімен, сазды сыршылдығымен жан баурады. Құман ән салды, гитара, сырнайды кезек сызылтты. Хабарды жүргізуші қарындас сөз арасында қос шеберлерді алма-кезек әңгімеге тартып, ойындағы сұрақтарын іркілмей ортаға тастап отырды. — Сіз — деді ол, Құманға берген кезекті бір сауалында, — экран мен сахнада едәуір рольдер жасап, ел алдында әбден ысылған актерсіз. Классик драматургіміз Ғабит Мүсіреповтың “Ақан сері — Ақтоқты” трагедиясындағы Ақан әлеміне қиял жүгіртіп, оның жан тереңінен ой суыртпақтағанда актерлік табысыңыз қалай шықты? Өзіңізге ғана тән, бұрынғы өнерлі ағаларымызды қайталамаған тұстағы осы рольден ашқаныңыз, тапқаныңыз қайсы деп білесіз? Жүргізуші журналист сұрағы өте орынды еді. Артист жауабы да шынайы шықты. Жүрекжарды жан сырын ақтарып салғандай. Ешкімді кінәламай бар айыбын өз мойнына алғаны, кісіні еріксіз ойға жетеледі.

— Ақанға актердің актері баратыны белгілі. Тек әйтеуір ойнай салмай несі бар, деген жеңіл ойдың жетегінде кете барса, оңбай омақасқанын. Ақан — жаны қым-қуыт. Ол — күрделі құбылыс, киелі тұлға. Театр ұжымының сенім артқаны, режиссер Александр Пашков-

тың Ақан серіні менің бойымнан көруі жүрегімді толқытқаны рас. Бәріміз де пендеміз. Едәуір көтеріліп қалдым. Бірақ мойындамасқа болмайтын жалғыз шындық сол — Ақан нұсқасын тереңнен ұғып, ел дитеген жерге жақындаттым деп айта алмаймын. Біртүрлі бойымды мендеп алған қысылыс, қиналыс адымымызды аштырмағандай. Қонымсыз күйден, ебедейсіздік халден ары аса алмадым. Сондықтан да, алдағыны болжап бола ма? Уақыт сәті келмеген болар. Ақан аға жан-дүниесімен тонның ішкі бауындай аралас қона алмағаныма өкінішім де жоқ емес. Несі бар? Тыраштанудың, жөнсіз жасырудың реті жоқ деп білемін. Әзірге Ақан ақынның кескінін көркем нұсқалаған атақты ақын сахна шеберлеріміз Шәкен Айманов, Шахан Мусин асқан асқар белдерге қызығы да, қызғана да көз тастай тұруға тура келеді, — деген Құманның әділетті, дәлелді уәжі, шын мәнінде, сол жолғы теледидар тыңдаушыларының көңілін толқытты. Арнасын тапқан шындыққа кім құлақ аспасын! Егер сол сапар “олай еді, бұлай еді, орыс режиссері түпкі арманымды түсінбеді, жұптастарым ұқпады, көрермен қауым жылы қабақ танытпады” деп сөзбұйдаға салып, әңгімені созып отырып алса, оны аузынан қағып отырған кім бар еді? Актердің кішіпейілдігі, қарапайымдылығы, өзінің шығармашылық биігіне сыни көзқараспен баға беруі оны кісілік дәрежесіне көтеріп тастағаны айқын еді. “Қыз Жібек” фильмінде Төлеген сынды бұлықсыған бұла да сұлу мырзаны жастай, тым жастай ойнап, халқына барынша мәшһүр болған, бұл күндері белгілі шеберге дейін өсіп отырған Құман Тастанбеков сөз арасында, қалай мақтанып жіберсе де, аңқылдақ, ақкөңіл көрермен қауым дәл табан астынан оған не дей қойсын! Және Ақанға дейін ол ұлттық эпостық, қаһармандық кісі келбеті дегенде “Қазақтелефильмге” әйгілі Мұхтар Әуезовтың “Еңлік-Кебек” пьесасы бойынша халық артисі, марқұм режиссер Тұраш Ыбыраев түсірген Кебек дидарын экран айнасына сәтті шығарғаны еске түседі. Демек, актердің Төлеген мен Кебекке дегенде көңілі бөлек, ал Ақанға келгенде “мүлт кеттім” ойларын теледидардан сырғып айтты. “Ойнағанымның бірі жақұт, бірі гауһар еді” деп сахнаға кірген-шыққанын міндетсіп, бүліне бұлданатын кейбір шәлкес мінезділерге бұл да болса үлкен сабақ. Өкінішке орай, ондай пысықайлардан өнеріміз сирек болса да күр емес. Реті келгенде батыл айтқан, батырып айтқан жөн. Сахна — тұлғалардың тұғыры. Бірақ актер біткен тұлға емес. Қашан да, өнер ұжымын, сахнаның негізгі жүгін алға сүйрер нар тұлғалар, бөлек бітімдер болады.

Өнер ахуалын осы біртуар өзгеше жандармен өлшер болар. Олар саны жағынан сирек соғып жатады. Әйтпесе, Әуезов театры сахнасында сексеннен астам кісі қызмет жасайды екен, сонда соның бәрі шашасына шаң жұқпайтын жүйрік болып шыкса, өнер салмағының аумағы, мысқалдап болса да, кеміп кетпей ме? Сахнаға шыққанның бәрі саңлақ емес. Ұлт сахна өнеріміздің іргесін қалаған үкілі қарияларымызды айтпағанда, Шәкен Айманов, Ыдырыс Ноғайбаев, Нұрмахан Жантөрин, Әнуар Молдабеков есімдері аталған тұста, ең болмаса оңашада өзді-өзімізге “осы біз қандаймыз?” деп ой көзімен қарап алғанымыз зиян емес. Мұны түгесіңкіреп айтып отырғанымыз осы “атқа жеңіл, тайға шап” жалпақшешей, жай бір өнердегі орта қол тотықұстардың сайрауық үні құлаққа түрпідей тиіп жүр. Тындырғандары, бітіргендері бұлыңғыр, кеуделері аяққаптай, демдеріне нан піседі. “Театрдан кетемін” деп қорқытады олар. Өнерге қол ұшын бергеніне ақы сұрайтын сияқты. Өнердегі эзі кім? Оған жауап күткісі жоқ. Ана театрға да, мына театрға да бір басын сидыра алмаса оған кім кінәлі? Осы біз білетін театрдың тұсында марқұм Нұрмұхан Жантөриндей тәш-пұш көрген сахнагер болған жоқ. Оның қарсыласы да осал емес-тін. Ұлттық театрға үш рет келіп, үш рет кетті кезінде. Көрерменін сағынып, талай рет кемсендеген де болар, есіл Нұраған. Бірақ ол өнерге өкпелеген жоқ. “Кетемін, қырамын, жоямын” деп халықты дүрліктіріп, ешкімге қыр көрсетіп дөңайбат жасаған жоқ. Өнердің өз баласы, сахнаның төл перзенті екендігіне имандай сенді. Ол шаңырағынан кетсе де, өнерінен кете алмайтын халде еді. Өйткені, өнер оның өзегінде жатқаны ақиқат еді. Ғайбат сөз айтып, өзінің өмір бойғы қарсыласы жөнінде теріс пікір түтетіп тұрғанын да естіген емеспіз. Ол ешқашан да белгілі бір режиссердің талабына тәуелді болғаны үшін күйінбеді, халқына уақтылы өндіріп көрсете алмаған өнерінің шау тартып бара жатқандығына тынымсыз алаңдады. Ол кешегі біз көрген (Шоқанды, Макбетті, Кебекті, Қодарды, Ягоны келістіре кейіптеген) әйгілі Жантөрин еді. Жалпы өнер адамының қай заманда да жолы жеңіл болмаған. Құрманғазы, Ақан, Біржан бал жұтып өтті деп кімнің айтарсың. Солар көрген құкайына қаһарланып, домбырасын отқа жақты дегенді кім естіген?! Нағыз талант өнерді өгейсітпейді, қайта оның жолын аршысуға қолын созады. Халық өзі, қалаулы ұлқыздарын, өнерлі, елеулі ұрпағын тауып алды, танып алады. Ал енді, “әне кетем, міне кетем” деген орта

таланттарға “жолың болсын” деуден де тайынбайтын сол халықтың өзі. Осы тілек-талаптың деңгейін қарағанда Құман бойындағы инабаттылыққа құрметпен қарауға тура келеді. Барын қанағат тұтқан биязы өнерпаз жоғын іздеп өрекупде өркөкіректік танытып алмауды өзіне мақсат еткендей. Жалпы жетпісінші жылдары Құман қатарлы театрға келген жас артистердің режиссура жөніндегі көрген қамқорлықтары пәлендей сүбелі емес. Әзірбайжан Мәмбетов көбінше аға, орта буын артистермен “алысып” жүріп бұлардың буынына анау айтқандай көңіл бөле алмады. Олар кезейдсоқ ауысу, алмасу процестерін бастан кеше жүріп, ілгеріледі, ізденді. Аға, әпкелерінен кезек тисе ғана кесек дүниелерді аңсады, иемденді. Гүлжанның Қарагөзі, Шаһизаның Қарлығасы, Әнуардың (Боранбаев) Сырымы, Тілектестің Қозысы, Әшірәлінің Шоканы, Раушанның Электрасы, Тұңғышбайдың Бактығұлы, Рахилияның Айбаршасы, Төлеубектің Амангелдісі белгілі бір режиссерлік бірыңғай қолтаңбадан туындаған дүниелер емес. Режиссерлік бағыт-бағдар ала-құла, алуан дәрежелі болды. Сондықтан да шығармашылық еңбектің нәтижесі әр қилы, жоғарылы-төменді. Көркемдік сапасын айтамыз. Оның үстіне көбінше, екінші, үшінші құрамда өнер толғаудың бір қиындығы — алдыңғылар салған сара жолдан өзінше сүрлеу салудың қиямет-қайымдығы Нұрмұхан Жантөрин ойнаған Шоқаннан, Зәмзәгүл Шәріпованың Қарагөзінен, Хадиша Бөкеева мен Фәрида Шәріпованың Қарлығасынан оздыраын не болмақ?! Шығармашылықтың шын азабының өзі де осында. Міне, Тастанбеков толқыны да осы “тамұқтың” отына өртенгені жасырын емес. Сазға, жырға, ән-әуезге жаны құмар Құман беталысы өз бағытын дұрыс тапқандай. Шығармашылық лебінде поэзиялық жалыны жетерлік. Ақын Мұхтар Шахановтың “Сенім патшалығы” қойылымындағы философиялық кейіпкер, психологиялық жан иесі Ақын — Маздақтың шуақты әсем әнін тек Құман Тастанбеков ғана кемеліне келтіре орындаса керек. Лирикасы шалқыған нұрлы саз көрермен жанын қуанышқа бөлейді.

Сұлу мүсінді, сырт сымбатына ішкі мазмұны сай, мінезі ашық-жарқын, жайдары да жайсаң адал жігітті көпшілік қауымның аяқ-қолын жерге тигізбей көкке көтеріп жібірмегеніне шүкір. Ондай сәттер де кездесті. Дүйім халқына әуелде Төлегенімен жарқ ете қалған, сол ардақты кейіпкері арқылы талай құрылықтың экрандарын аралап, қаншама халықтың рухани эстетикасын өтеген ақкөңіл жігіттің тура жолдан тайкымауы — естілік ныша-

ны. Кісіліктен ажырау үшін көп ақылдың қажеті шамалы. Көңілге желік бітіп, сахнаға есірік буы сызат түсірсе, оған бөгет қою — қиынның қиыны. Ал еліне еркелеп, оқта-текте желпініп алу шығармашылық адамына жат қылық емес. “Семіздікті қой көретеді” демекші, қонған бақты басынан теппеудің жалғыз жолы — асып, тасымау. Елден іргенді аулақ салмау, “Талант болсаң — тасыма” — деген нақыл сөздің парқын білу. “Театрдағы жағдай жаман емес” — дейді ол, кейде ой құшағына сүңгіген сәттерінде. “Кино мәселесі не боп барады. Нарық, нарық деп жүріп, рухани экологияға ұшырамасақ жарар еді. Шәкен Айманов атындағы үлкен киностудияның қазіргі хал-күйі көңілдегідей емес. Қаптаған қырық құрау киностудиялардан аяқ алып жүргісіз жағдайға жеттік. Егде буын, аға режиссеріміздің дені о дүниелік болды. Ал жаңа бастаған, жас режиссерлер әрқайсысы бас-басына киностудия ашып алғанын кайтерсіз, оған қаржы, қаражат жетпеудің салдарынан оларынан шығып жатқан әзірге мағыналы нәтиже де жоқ. Қалай болғанда, жас кинорежиссерлердің екі-көзі аспанда. Қасында қарайлас жүрген артистерді байқай бермейді. Есебін тауып, сырттан шақыруға әуес. Әйтпесе, топырағымыз талантқа кенде ме еді? Тәжірибелі актерлер жерде жатырма?”

Мың да бір рахмет. Сол баяғы, Сұлтан Қожықов, Абдолла Қарсақбаев, С. Борецкий, Ю. Шиллер, Болат Шамшиев, Толомуш Өкеевтер түсірген келісті көркем фильмдерде қылаң беретін актерлік дара дидак көңілге толассыз шуақ құйғандай. Иә, өнер адамдарынан дарыған шуақ, айналасын әсемдік шұғыласына бөлемей тұра алар ма, әсте!